

А. В. БЕРЕЗА

ПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМИ ТА ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

Політичну стабільність проаналізовано у двох аспектах: як системну характеристику та як результат взаємодії ефективності та легітимності, що залежить від умов конкретного політичного режиму.

Ключові слова: стабільність, політична система, ефективність, легітимність, демократія, політичний режим.

Политическая стабильность проанализирована в двух аспектах: как системная характеристика и как результат взаимодействия эффективности и легитимности, зависящий от условий конкретного политического режима.

Ключевые слова: стабильность, политическая система, эффективность, легитимность, демократия, политический режим.

The political stability is analyzed in two aspects: as a system feature and as the result of interaction between efficiency and legitimacy, which depends on the certain type of political regime.

Key words: stability, political system, efficiency, legitimacy, democracy, political regime.

Серед різних підходів до визначення і розуміння політичної стабільності найбільш важливими у сенсі практичного застосування, на нашу думку, є тлумачення з точки зору системного підходу, який вказує на необхідність балансу між змінами та застоєм, та у контексті політичного режиму, що відображає складний взаємозв'язок між ефективністю та легітимністю як чинника стабілізації політичної системи.

Можна навести такі найбільш відповідні у рамках даної статті визначення стабільності, як: здатність політичного організму до самозбереження в умовах, що загрожує його існуванню¹; результат вияву якостей політичних адміністраторів до ефективного управління²; форма легітимності влади³ тощо.

З точки зору системного підходу, класичне визначення, дане Т. Парсонсом, що система є стабільною або перебуває у стані відносної рівноваги, якщо відносини між її структурою і процесами, що відбуваються всередині неї, і між нею та оточенням таке, що властивості й відносини, названі структурою, залишаються незмінними, було доповнене його послідовниками. Зокрема, політична стабільність розглядається як система зв'язків між різними політичними суб'єктами, для якої характерні певна цілісність і здатність ефективно реалізувати покладені на неї функції⁴.

Так, Е. Дафф та Д. Маккамонт відзначають, що до критеріїв стабільності належать: 1) домінування соціальної допомоги над соціальною мобілізацією; 2) високі темпи економічного розвитку; 3) рівномірний розподіл доходів; 4) наявність резервів політичних можливостей; 5) поширення інституціоналізованих політичних партій з широким членством, що забезпечують залучення громадян до політичного життя⁵. Відповідно, стабільна держава характеризується: 1) відчуттям належності до єдиної нації, що поділяється усіма громадянами; 2) спадковістю форм управління; 3) поступовою і впорядкованою зміною правлячих еліт; 4) наявністю системи стримувань і противаг для балансу владних структур; 5) функціонуванням багатопартійності з гарантуванням прав опозиції; 6) наявністю значного прошарку представників середнього класу⁶.

У рамках системного підходу з проблемою збереження стабільності тісно пов'язана проблема змін та адаптації політичної системи. Очевидно, що проблеми стабільності у відкритих динамічних системах можна розглядати як пошук оптимального співвідношення адаптивних ресурсів системи і механізмів її самозбереження, оскільки їх баланс може забезпечити ефективне функціонування системи та її подальший розвиток.

Як слушно зазначає І. Ліханова, в процесі свого існування соціальна система зазнає впливу двох протилежних тенденцій: з одного боку, це процеси дезорганізації, а з іншого – процеси самоорганізації і організації. Наростання внутрішніх проблем і суперечностей робить суспільство нестабільним. Якщо суспільство перебуває у стані трансформації, суттєвої перебудови, то його нестабільний стан у певному розумінні неминучий⁷. Стабільність зберігається завдяки балансу інтересів соціальних груп. Дестабілізація визначається часто як порушення політичних зв'язків і відносин, способів політичного регулювання суспільного життя, які вже склалися, і спричиняється такими чинниками, як загострення суперечностей між владою і народом; посилення відчуження владних структур від суспільства і зростання недовіри до них; незадоволення політикою регулювання доходів різних груп населення, що призводить до різкої поляризації; зниження життєвого рівня населення і зростання безробіття; різні вияви політичного екстремізму; неефективна етнічна політика; етноконфесійні конфлікти; масова міграція; ціннісна деградація у сфері ідеології і моралі; зростання злочинності тощо⁸.

Про нестабільність як дезорганізацію пише О. Ахієзер, який відзначає, що остання завжди несе в собі небезпеку переходу певної межі безповоротності, сповзання до розпаду і катастрофи⁹. Водночас існує певний необхідний рівень дезорганізації, без якого суспільство не може існувати. Цей рівень – необхідний елемент конструктивного напруження, умова підтримки певної атмосфери тривоженості, побоювань, страху. Однак він визнає, що певний рівень дезорганізації необхідний для виявлення життєво важливих інновацій.

Іншими словами, досягнути абсолютної політичної стабільності неможливо, оскільки повна стабільність передбачає не лише замороження розвитку і нерухомість самої політичної системи та її складових, а й ізоляцію від будь-яких впливів зовні, чого практично неможливо досягнути з огляду на глобалізаційні процеси у сучасному світі. Водночас в умовах реформ, трансформацій суспільної системи політична система стає більш нестійкою і менш стабільною. Розвиток можливий лише за рахунок певного ступеня нестабільності, що вимагає знаходження оптимального балансу між стабільністю і темпами розвитку. Українська дослідниця І. Кіянка вважає, що позитивний розвиток суспільства передбачає безперервну динаміку свідомо генерованих політичною елітою макросоціальних змін, відновлення природно-історичного середовища, створення ефективних сучасних інститутів власності і влади, дієздатних структур управління, запровадження демократичних норм і цінностей, створення надійного механізму правового регулювання суспільних процесів, формування умов для розвитку соціально-орієнтованої ринкової економіки¹⁰.

Перш ніж перейти до аналізу взаємозв'язку між ефективністю та легітимністю, його впливом на функціонування політичної системи, слід детальніше зупинитися на особливостях функціонування різних типів політичних режимів. З сучасної методологічної точки зору, домінуюча у сучасному світі форма демократичного правління не є стабільною сама по собі. Демократичній державі властива інституційна невизначеність, результатом чого є нестабільність при необхідності вибо-

ру з трьох і більше альтернатив. Слабкі демократичні інститути, що створюють можливості для маніпулювання голосами виборців, ще більше ускладнюють такий вибір. Так, ще у середині ХХ ст. була доведена неможливість розробки методу агрегації уподобань виборців, який би виключав махінації і яким не можна було б маніпулювати¹¹. Демократія, яка визначається через мінімальний набір інститутів досягнення групових рішень (принцип «одна людина – один голос», правило простої більшості) має дві критичні для стабільності риси: 1) більшість здатна обмежувати права меншості; 2) рішення, прийняті за таких умов, можуть бути нетривалими у часі (нескінченний цикл відміни попереднього рішення і прийняття нового). Мінімальний набір демократичних інститутів є прийнятний для вибору лише між двома альтернативами.

На думку Я.-Е. Лейна, слабким місцем демократичної держави є те, що за наявності більше двох альтернатив мінімальний набір демократичних інститутів призводить до прийняття нестійких рішень щоразу, коли упорядкування альтернатив відбувається за кількома ознаками. Згідно з теоремою хаосу Р. Маккеві, за такої ситуації досить висока ймовірність виникнення парадоксу голосування, коли може перемогти будь-яка альтернатива, що означає відсутність такого соціального рішення, якого не можна було б скасувати за допомогою іншого соціального рішення¹². Єдиним способом підвищення стійкості соціальних рішень є конституційна держава, що зміцнює стабільність або шляхом зміни інститутів, що приймають рішення, або за рахунок виключення низки альтернатив із числа потенційних майбутніх рішень.

Представники теорії суспільного вибору вважають, що мінімальний набір демократичних інститутів не в змозі упорядкувати уподобання громадян у кінцеве соціальне рішення, оскільки значний вплив мають тактичні і стратегічні маневри учасників процесу виборів. В умовах демократії велике значення має те, хто встановлює порядок денний, визначає альтернативи і вибирає процедуру голосування. Іншими словами, за наявності тотожних наборів уподобань перемогу може отримати будь-яка альтернатива, ставши соціальним результатом. У разі коли дозволені всі типи уподобань, питання, що виносяться на обговорення, неминуче набувають двох і більше вимірів, стимулюючи стратегічну поведінку і нещирість у ході голосування. Саме через відсутність стійкості при агрегації уподобань на кінцевий результат голосування політичні ігри різко відрізняються від економічних¹³.

На думку неонституціоналістів, стабілізувати демократію в ході прийняття рішень може низка політичних інститутів, які обмежують можливість руху по замкнутому колу повторних голосувань з одного і того ж питання. Це, наприклад, інститути, що регулюють процес голосування із спірних питань, наділяють деяких гравців правом формулювати порядок денний чи накладати вето¹⁴. Як правило, набір цих інститутів представлений у конституції. Як вважають представники неонституціоналізму, обмеження кількості можливих результатів процесу голосування в рамках мінімального набору демократичних інститутів, деякі рішення отримують більше шансів, за рахунок інших, що має наслідком зменшення потенціальних небажаних наслідків, оскільки наділені правом вето гравці посилюють політичну стабільність, збільшуючи ймовірність досягнення політичної рівноваги у ході суспільного вибору»¹⁵.

Слід звернути увагу і на небезпеку для демократії, що несе у собі властивість інститутів обмежувати число результатів: чим більше різних інститутів, наділених правом вето, тим більше звужується набір можливих рішень і тим менше простору залишається для функціонування мажоритарного принципу демократичного режиму. Неможливість досягнути своїх цілей політичними методами

через штучне обмеження варіантів вибору змушує акторів вдаватися до силових інструментів, що, як правило, є причиною виникнення збройних конфліктів всередині країни. Тобто набір інститутів, закріплений у конституції, повинен бути чітко збалансованим, передбачаючи створення інститутів, що стимулюють стабільність, але не допускаючи надмірної появи надлишкових інститутів, що обмежують демократію і створюють умови для політичної нестабільності.

Однак дослідники транзитних процесів вважають, що саме демократичні режими у тривалій часовій перспективі демонструють кращу стабільність, ніж авторитарні й тоталітарні. Так, Дж. Яворські пропонує розрізняти: а) мінімальну стабільність – відсутність на території держави громадянських воєн та інших форм збройних конфліктів, яка досягається за допомогою авторитарних методів; б) демократичну стабільність, що зумовлюється здатністю демократичних структур оперативно реагувати на зміну суспільних настроїв¹⁶ (див. табл. 1). Тобто стабільність виступає як функція демократії, що включає участь громадян в управлінні державними справами.

Як уже зазначалося вище, деякі автори розглядають політичну стабільність як синонім легітимності влади. При цьому одні з них говорять про підтримку з боку населення існуючої політичної системи та її фундаментальних цінностей¹⁸. Інші віддають перевагу поняттю суспільного консенсусу як передумови політичної стабільності, що детально проаналізовано у працях С. Ліпсета на прикладі різних типів демократичних режимів¹⁹. На його думку, досягнення такого консенсусу і відповідно політичної стабільності можливе лише за наявності легітимності та

Таблиця 1

Стабільність і види політичних режимів¹⁷

	Представницькі	Непредставницькі
Стабільні	Ліберальні олігархії Ліберальні демократії	Тоталітарні режими Теократії і етнократії
Нестабільні	Неліберальні демократії (електоральні або напівдемократії)	Монархії «Царські» режими Авторитарні режими Посттоталітарні /теократичні /етнократичні режими

ефективності управлінських структур. Лише за цих умов проведення суспільних реформ ґрунтується на громадському консенсусі щодо типу ефективних інститутів, виступаючи запорукою стабільності.

С. Хантінгтон пропонує розрізняти політичні організації за рівнем політичної інституціалізації та залучення громадян у політику: «Стабільність будь-якого суспільства залежить від співвідношення між рівнем політичної активності населення і рівнем політичної інституціалізації... З наростанням політичної активності повинні зростати також складність, автономія, адаптивність і узгодженість політичних інститутів суспільства – якщо ми хочемо, щоб політична стабільність зберігалася»²⁰.

Водночас польські політологи А. Ріхард та Е. Внук-Липинський вважають, що зведення чинників стабільності політичної системи до питань легітимності чи поведінки є редукціонізмом, оскільки на практиці має місце дія широкого спектра установок, що забезпечують гарантії підкорення²¹. Це може бути або повна

легітимація, або поведінкове підкорення через примус чи страх перед його застосуванням. На основі опитувань громадської думки поляків з 1984 р. до 2000 р. вони доходять висновку, що демократичні процедури і законність є важливими чинниками для легітимації і стабільності. Але для сприйняття джерел нестабільності й непокори низька якість управління є набагато важливішою, ніж очевидні недоліки демократії. Іншими словами, громадяни підкоряються диктату влади, оскільки вважають її демократичною. Якщо ж вони виражають непокору владі, то лише тому, що вона неефективно здійснює управлінські функції. Ефективність і виконання обіцянок недостатні для легітимації, оскільки це і є демократією, коли відсутність ефективності може бути джерелом незадоволення і непокори.

Свого часу С. Ліпсет відзначав, що режим є стабільним за наявності ефективності та легітимності. За наявності лише одного компоненту режим перебуває у нестійкому становищі (табл. 2).

Історичний досвід свідчить, що за несприятливих умов країни переходять з першої групи у другу. Якщо за порівняно короткий час ситуацію не вдається виправити, то держава опиняється у третій групі. Розвиток подій може відбуватися за такими сценаріями: 1) мобілізація внутрішніх ресурсів ефективності за збереження високого рівня адаптивності існуючого політичного режиму і повернення до першої групи (Франція після студентських заворушень у 1960-і роки); 2) мобілізація внутрішніх ресурсів суспільства на тлі зниження ефективності адаптації в результаті воєнного перевороту, підвищення ефективності за відсутності легітимності й перехід до третьої групи з подальшою легітимацією – повер-

Таблиця 2

Співвідношення ефективності й легітимності, за С. Ліпсетом²²

Публічна влада:	ефективна	
легітимна	I	II
	III	IV

ненням до першої (Чилі часів Піночета); 3) мобілізація внутрішніх ресурсів суспільства через системну кризу із втратою соціально-політичної однорідності в результаті революції і перехід до першої групи (Французька революція, революція 1917 р. в Росії); 4) повна руйнація, розпад суспільної системи як такої (НДР, СРСР, Федеративна Республіка Югославія); 5) підвищення ефективності з наступною легітимацією за рахунок зовнішніх ресурсів (план Маршала для Західної Німеччини).

Як вважає російський дослідник О. Шабров, ступінь легітимності пов'язує між собою ефективність влади в обох аспектах – досягнення мети та адаптації²³. Якщо ефективність адаптації знижується, а громадянське суспільство достатньо розвинене, то у суспільстві наростає незадоволення та розчарування. При цьому влада втрачає легітимність, а суспільство – готовність слідувати її розпорядженням. Результатом є втрата керованості та зниження ефективності у досягненні цілей. Можливий і зворотний варіант розвитку подій: владі не вдається досягти проголошених цілей, суспільство відчуває себе обманути обіцянками політиків, що призводить до падіння авторитету державних інститутів, втрати легітимності й здатності політичних еліт забезпечити адаптацію.

Отже, при розробці заходів щодо стабілізації політичної системи слід мати на увазі важливість для її подальшого розвитку створення передумов виявлення пев-

них дезорганізаційних чинників, можливостей змін та різноманітні вияви поєднання ефективності й легітимності у рамках певних політичних режимів.

1. *Bealey F.* Stability and crisis: Fears about threats to democracy // *European Journal of Political Research*. – 1987. – Vol. 15. – № 6. – P. 687.
2. *Zimmerman E.* Government stability in six european countries during the world economic crisis of the 1930s: Some preliminary considerations // *European Journal of Political Research*. – 1987. – Vol. 15. – № 1. – P. 342.
3. *Green L.* Support for the system // *British Journal of Political Science*. – 1985. – Vol. 15. – № 2. – P. 127-142.
4. *Политология: Энциклопедический словарь* / Общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. – М.: Изд-во Московского коммерч. ун-та, 1993. – С. 281.
5. *Duff E., McCamant J. F.* Measuring social and political requirements for system stability in Latin America // *The American Political Science Review*. – 1968. – №4. – P. 1125-1143.
6. *Общая и прикладная политология: Уч. пос.* / Под общ. ред. В. И. Жукова, Б. И. Краснова. – М.: МГСУ, 1997. – С. 523.
7. *Лиханова И. В.* Дестабилизирующие факторы политического процесса и национальная безопасность: современный теоретический дискурс // *Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки*. – 2004. – № 3. – С. 60.
8. Там само. – С. 64.
9. *Ahueser A.* Дезорганизация как категория общественной науки // *Общественные науки и современность*. – 1995. – №6. – С. 43.
10. *Кіянка І.* Проблема політичної стабільності в державному управлінні // *Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції «Регіональний вимір політичного процесу в Україні у 2007 році»* 10.11.2007. – Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка. – С. 110.
11. *Nurmi H.* Comparing voting systems. – Dordrecht: Kluwer, 1987. – P. 32.
12. *McKelvey R. D.* General conditions for global intransitivities on formal models // *Econometrica*. – 1979. – Vol. 47. – P. 1085-1112.
13. *Ordeshook P. C.* A political theory primer. – N.Y.: Routledge, 1992.
14. *Tsebelis G.* Nested games: Rational choice in a comparative perspective. – Berkeley: University of California Press, 1990.
15. *Tsebelis G.* Decision-making in political systems: Veto players in presidentialism, parliamentarism, multicameralism, and multipartyism // *British Journal of Political Science*. – 1995. – Vol. 25. – P. 289-325.
16. *Jaworsky J.* Ukraine. Stability and instability // *McNair Paper*. – 1995. – № 42. – 87 p. – P. 3-4.
17. *Higley J., Burton M.* Elite foundations of liberal democracy. – Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, 2006. – P. 17.
18. *Chong D., McClosky H., Zaller J.* Patterns of support for democratic and capitalist values in the United States // *British Journal of Political Science*. – 1983. – Vol. 13. – № 4. – P. 401-440.
19. *Lipset S. M.* Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy // *The American Political Science Review*. – 1959. – №1. – P. 69-105.
20. *Хантингтон С.* Политический порядок в меняющихся обществах. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – С. 96.
21. *Рихард А., Внук-Литинский Э.* Источники политической стабильности и нестабильности в Польше // *СОЦИС*. – 2002. – №6. – С. 62 -73. – С. 63.
22. *Шаран П.* Сравнительная политология: В 2 ч. – Ч.1. – М., 1992. – С.117.
23. *Шабров О. Ф.* Политическое управление: проблема стабильности и развития. – М.: Интеллект, 1997. – С. 47.